

FARMACOPEA
POPULAR
EN LES TERRES
URGELLENQUES:
ASSAIG DE TIPIFICACIÓ
I SISTEMATITZACIÓ

Per Antoni Agelet i Subirada

19

«Tots els prats i pastures, totes les muntanyes i turons són una farmàcia»

—Theophrastus von Hohenheim (1493-1541), metge i humanista suís—.

ELS diccionaris defineixen la Farmacopea com el tractat de les substàncies medicinals i del mode de preparar-les i combinar-les. I així mateix, medicament o fàrmac, com tot aquell producte d'origen natural o sintètic capaç de produir en un organisme viu modificacions funcionals, útils o danyoses, mitjançant una acció química, física o físico-química.

Que la nostra és una societat on la salut pública ve governada pels medicaments és una circumstància fora de dubte. I acceptem com la cosa més natural del món que certs metges receptin medecines com qui fa llonganisses, pacients que les consumeixen amb tota l'avidesa del món —massa sovint, encara, amb el convenciment de què a més medicament més salut, i una poderosíssima indústria farmacèutica que s'hi guanya les garrofes a cor que vols.

La medicació front a qualsevol trastorn orgànic de consideració és lògica i desitjable. Però que prenguem les medecines com a munició farmacològica, o les col·leccionem als calaixos de casa com si fossin rosaris, resulta ja preocupant. I és que —com deia cert escriptor— a hores d'ara prenem tanta farmacopea que ja no tenim ni biografia: tenim posologia. Cal preguntar-se ben sovint, si per a certes persones el seu viure quotidià és un acte natural en si o ha esdevingut ja un fantasma farmacològic, a mig camí entre la llar i la farmàcia.

A més, al costat d'abusos en la medicació —i consti que sempre hi ha un bon ús dels fàrmacs, tot cal dir-ho— es dona un altre error, de tipus conceptual en aquest cas, consistent en creure que tot l'univers farmacològic que ens envolta és privilegi exclusiu dels temps actuals. Tot i que en part això sigui cert, no és de cap de les maneres una veritat absoluta.

Les generacions precedents tingueren també els seus recursos farmacològics, de major o menor efectivitat, però que en conjunt assoliren una riquesa i varietat espaterrant, d'acord als coneixements i mitjans de què disposava. Eren medecines d'origen casolà, nascudes a recer de la llar, a partir de matèries primes d'abast quotidià, fruit de la intuïció, la superstició o l'observació de la natura, i que es transmetien de pares a fills com a part d'un patrimoni familiar.

Tots aquests recursos, destinats a guarir persones o animals, venen a catalogar-se sota la denominació de Farmacopea popular. I són la base formal de la Farmacopea oficial de l'actualitat.

És sobre els fàrmacs d'origen casolà que tracta el present treball. No s'intenta de cap de les maneres de fer un receptari, quedi clar, sinó que la fita màxima —sempre discutible i modificable— és la de tractar d'establir un seguit de tipus nomenclaturals basats en el mode de preparació dels distints remeis i, de manera secundària, en la forma d'utilització dels mateixos.

L'abast del treball es redueix a les terres urgellenques, amb alguna aportació de les comarques veïnes, donat que els límits político-administratius actuals no sempre coincideixen amb les fronteres culturals. Correspon en tot cas a una síntesi no excessivament profunda de la farmacopea popular de les nostres terres, i tota la informació que hi trobareu és obra d'un bon grapat d'anys de recerca. Malgrat tot, el tema en si tot just si podem considerar-lo encetat.

En comparança amb comarques veïnes com ara la Noguera, la Segarra, les Garrigues... o altres més llunyanes com el Pallars, les terres de l'Urgell, potser per raons històriques, són notoriament més pobres en coneixements de farmacopea popular. Trobem remeis característics de les terres urgellenques,

però al seu costat ens ensopeguem amb una apreciable quantitat de coneixements infiltrats de terres veïnes o llunyanes.

La majoria dels remeis coneguts són fornits a partir dels vegetals. Són en conseqüència remeis fitoteràpics. Els productes d'origen animal participen en la confecció dels fàrmacs populars de manera molt menys accentuada; i tot el que són elements inorgànics hi intervenen de manera clarament esporàdica.

Així, els distints remeis recollits, que s'utilitzen o s'utilitzaven en medicina casolana, els podem diferenciar —segons el mode de preparació com ja s'ha dit—, en els següents tipus:

- (A) LES INFUSIONS	- (G) LES TINTURES
- (B) LES DECOCCIONS	- (H) EL POLS
- (C) LES MACERACIONS	- (I) ELS XAROPS
- (D) REMEIS FITOTERÀPICS D'ÚS DIRECTE	- (J) ELS CATAPLASMES I COMPRESSES
- (E) ELS OLIS	- (K) ELS SAUMELLS
- (F) ELS SÈUS	- (L) LES POMADES
	- (M) ELS REMEIS MÀGICS

A. LES INFUSIONS

La infusió és segurament el remei de més gran abast en medicina casolana. Una infusió és un extracte dels principis actius de les plantes per mitjà d'aigua bullint.

Les plantes per a infusió s'utilitzen en fresc o bé en sec, emprant-se tan sols les parts més tendres de les mateixes (fulles, flors, brots...). Quan s'han d'extreure els principis actius continguts en parts dures (p. ex. llavors, rels, tiges, escorça, etc.), s'utilitza la maceració o la decocció.

Típicament la infusió s'obté col·locant les plantes esmicolades en un recipient. Sobre seu s'hi tira aleshores aigua bullint, i es tapa, per tal d'evitar la pèrdua d'olis volàtils. Es deixa en repòs de 5 a 15 minuts, es filtra i es pren tot seguit.

Una petita variant en la preparació de les infusions consisteix en posar aigua al foc, a la qual en pic bull s'hi afegeixen les herbes, tancant immediatament el foc i tapant el recipient. A partir d'aquí es procedeix com ja s'ha indicat anteriorment.

De les espècies utilitzades la gran majoria són característicament mediterrànies, i algunes poques corresponen a arbres o arbusts introduïts ja de temps per l'home. Entre les espècies d'àmbit mediterrani destaquen aquelles riques en essències i resines, com ara el romaní, el timó, la sàlvia, etc... A la presència d'aquestes substàncies es deu l'aroma distintiu d'aquestes plantes, que ecològicament correspon a un mecanisme de dissuasió organolèptica per a herbívors. Són també moltes d'aquestes substàncies, les que confireixen a les plantes en qüestió l'efecte benefactor per a la salut que les caracteritza.

De les distintes espècies que hom utilitza habitualment, gairebé el seixanta per cent d'elles corresponen a les famílies de les Labiades (hissop, barballó, timó, romaní, sàlvia...) o a la de les Compostes (te de roca, espernellac, donzell...). Vora el quaranta per cent restant es reparteix desigualment entre altres famílies com ara les Malvàcies (malva o malví), Gramínies (grama, panís), Equisetàcies (cua de cavall), Verbenàcies (maria-lluïsa), Caprifoliàcies (saüc), Plantaginàcies (plantatge), Oleàcies (olivera), Papaveràcies (ruella), Umbel·líferes (fonoll), Portulacàcies (verdolaga), Tiliàcies (til·ler), Juglandàcies (noguera), Rosàcies (roser) i les Hipocastanàcies (castanyer bord).

Així, les principals plantes utilitzades per a infusió són les següents:

Espècie

- Malva (*Malva sylvestris*)

Principals virtuts assignades

- Vulnerari
- Combat les irritacions de l'aparell digestiu

Espècie	Principals virtuts assignades
- Malva (<i>Malva sylvestris</i>)	• Laxant
- Malví (<i>Althaea officinalis</i>)	• Guariment de constipats • Combat la tos d'infant • Antiinflamatori
- Grama (<i>Cynodon dactylon</i>)	• Guariment de constipats • Diurètic • Hipotensor
- Panís (<i>Zea mays</i>)	• Diurètic
- Cua de cavall (<i>Equisetum</i> sp.)	• Regulador de la pressió sanguínia • Guariment de constipats • Guariment de llagues bucal • Antiinflamatori • Desinfectant
- Hissop (<i>Hyssopus officinalis</i>)	• Hipotensor • Guariment de constipats • Irritacions de l'aparell digestiu
- Barballó (<i>Lavandula latifolia</i>) ¹	• Calmant del dolor • Guariment de constipats • Guariment de mals de cap • Hipotensor
- Timó o Farigola (<i>Thymus vulgaris</i>)	• Vulnerari • Guariment de constipats
- Romaní (<i>Rosmarinus officinalis</i>)	• Vulnerari • Guariment de constipats • Hipotensor
- Menta (<i>Mentha</i> sp.)	• Guariment de constipats • Digestiu
- Sàlvia (<i>Salvia officinalis</i>)	• Vulnerari
- Torongina (<i>Melissa officinalis</i>)	• Digestiu
- Te de roca (<i>Jasonia glutinosa</i>)	• Guariment de constipats • Hipotensor
- Espernellac (<i>Santolina chamecyparissus</i>)	• Vulnerari • Hipotensor • Combat les inflamacions prostàtiques
- Donzell (<i>Artemisia absinthium</i>)	• Vermífug
- Camamilla (<i>Matricaria recutita</i>)	• Digestiu • Guariment de constipats • Hipotensor • Vulnerari • Guariment de conjuntivitis
- Maria-lluïsa (<i>Lippia triphylla</i>)	• Digestiu • Guariment de mal de cap • Combat el mareig
- Saüc (<i>Sambucus nigra</i>)	• Guariment de constipats • Guariment de conjuntivitis

Ruella

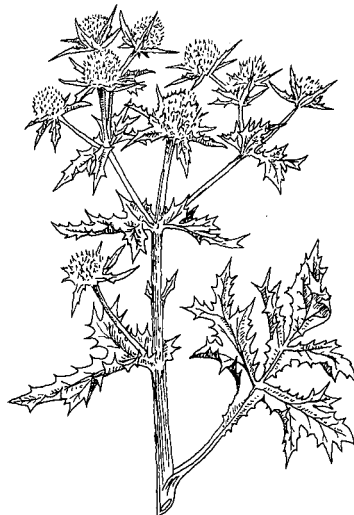
Fonoll

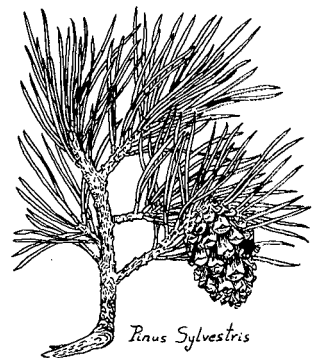
Til·ler

Gabarrera (Rosa silvestre)

Panical

Pi silvestre

Grama

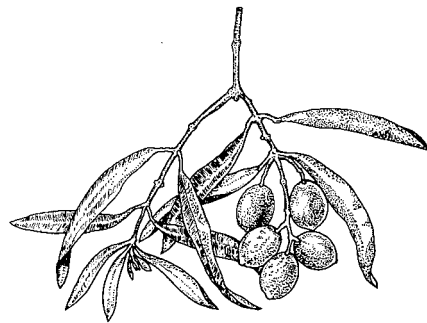
Malva

Timó

Esparnellac

Olivera

Espècie	Principals virtuts assignades
- Plantatge (<i>Plantago sp.</i>)	• Guariment de llagues bucal • Guariment d'amigdalitis
- Olivera (<i>Olea europaea</i>)	• Hipotensor
- Ruella (<i>Papaver rhoeas</i>)	• Sedant • Guariment de constipats
- Fonoll (<i>Foeniculum vulgare</i>)	• Digestiu • Carminatiu
- Verdolaga (<i>Portulaca oleracea</i>)	• Digestiu
- Til·ler (<i>Tilia platyphyllos</i>)	• Sedant
- Noguera (<i>Juglans regia</i>)	• Vulnerari
- Roser (<i>Rosa sp.</i>)	• Vermífug • Guariment de conjuntivitis
- Castanyer bord (<i>Aesculus hippocastaneum</i>)	• Guariment de varius

Les distintes espècies fins aquí referides, que no són pas totes les que venien a utilitzar-se en infusió però si les més habituals, s'empraven individualment, o bé combinant-ne dues o tres. Infusions en les que entressin més de tres espècies resulten molt rares.

Per a cada dolència hi havien una o més possibles infusions destinades a guarir-la. Es preparaven seguint normes ben estrictes, tant pel que fa a les espècies a utilitzar, com en la dosificació de les mateixes i la forma d'administrar-les. A tall d'exemple tindriem el cas de la grama (*Cynodon dactylon*), que individualment solia utilitzar-se (les seves rels en infusió) com a hipotensor i diurètic. D'altra banda, la cua de cavall (*Equisetum arvense* o *Equisetum ramosissimum*), normalment s'emprava com a regulador de la pressió sanguínia, com a desinfectant, antiinflamatori, o per a guarir llagues bucal. Combinadament però, la grama i la cua de cavall es destinaven específicament com a remei per a combatre constipats.

L'administració de les infusions és per via interna o externa. Internament sempre es prenen per via oral, seguint pautes característiques per a cada infusió i dolència. Determinades espècies, tot i que s'administren internament es prenen sempre en baixes dosis (cas del romaní, barballó, donzell...).

L'administració per via externa pot fer-se en forma de banys sobre la part afectada o en forma de compreses (draps sucats amb la infusió i col·locats sobre la part del cos corresponent). Així mateix, de vegades hom elabora cataplasmes o pegats, fets amb les herbes utilitzades per a la infusió, i que s'estenen sobre un drap que s'aplica a la part del cos que interessa, amb la finalitat de guarir algun mal concret. Algunes espècies com ara el noguer o el castanyer bord tenen tan sols aplicació externa.

Caldria també incloure dins aquest apartat de les infusions els populars vapors o bugors. Els banys de vapor, típicament, s'han elaborat ficant en un cubell un pegat d'herbes medicinals, sobre les quals es vessa aigua bullint. Les herbes escaldades desprenen vapor —ric en olis volàtils—, que és el que s'empra per a guarir constipats de les vies respiratòries, malalties de la pell, malalties infeccioses com ara la grip, etc... Els banys de vapor caldria considerar-los en tot cas com una variant peculiar de la infusió en sentit clàssic.

B. LES DECOCCIONS

Una decocció és una altra forma de preparar les herbes remeieres, consistents en fer bullir les plantes en aigua per espai d'uns 5 a 20 minuts. Posteriorment es deixa reposar i es pren el líquid resultant, un cop s'ha colat. S'utilitza la decocció per a extreure els principis actius de les parts dures de les plantes (llavors, tiges, rels, escorça, etc...). A hores d'ara, llamentosament, són ja molt poques les persones que encerten a diferenciar entre una infusió i una decocció, quan en temps retrospectius la gent coneixia i aplicava aquesta diferenciació, realitzant una infusió o una decocció segons convingués.

Típicament, l'aigua és el medi dissolvent d'una decocció. Coneixem casos, però, en que el medi dissolvent és un altre líquid. Així, per exemple, per a guarir el que en termes populars la gent anomena «mal de boca» (aftes bucals, possiblement) s'emprava l'espernellac (*Santolina chamecyparissus*) bullit en llet. Amb el líquid que en resultava se'n feien banys de la cavitat bucal.

Un altre cas ben il·lustratiu el tenim en un remei —per cert d'àmplia difusió en bona part del Principat— per a matar cucs intestinals de canalla i adults. S'obtenia una decocció en vi ranci o moscatell de tres plantes: ruda (*Ruta chalepensis*), donzell (*Artemisia absinthium*) i presseguer (*Prunus persica*), la qual es bevia però sempre moderadament. Els nostres avantpassats devien de comprovar de manera estricament empírica que en utilitzar vi o moscatell com a vehicle per a la decocció el preparat tenia major efectivitat que no pas si s'utilitava aigua.

Actualment podríem trobar una explicació al fet, donat que sabem que el poder vermífug del donzell i la ruda rau fonamentalment en dos principis actius que contenen (absintina i rutina, respectivament), els quals són fàcilment solubles en alcohol, circumstància que pot justificar la utilització del vi ranci o moscatell en lloc d'aigua.

I per altre costat, el presseguer (les fulles) és reputat com un bon laxant, contribuint a la ràpida evacuació dels cucs. En conjunt es tracta, sens dubte, d'un remei dràstic, salvatge fins i tot, la qual cosa no priva que tingui efectivitat (com així ho declaren, convençudament, la gent de casa nostra).

La manera d'administrar les decoccions era pràcticament igual que per a les infusions. Externament s'utilitzaven en forma de banys, compreses o cataplasmes. Internament s'administraven per via oral, o també en forma de lavatives (recordem, per cas, les tan conegudes «aigües de malves» contra l'estreyniment).

C. LA MACERACIÓ

La maceració és una extracció aquosa (en general) realitzada a temperatura ordinària durant varies hores —entre 2 a 12 normalment—. La durada de la maceració està però sempre en relació amb la part de la planta emprada i l'efecte que hom vol aconseguir. El gran avantatge que té una maceració sobre les infusions i decoccions és que cap principi actiu no és destruït per la calor, i es conserven en el líquid emprat..

A diferència de les infusions i decoccions que eren pràcticament força difoses, la maceració era un mètode molt poc emprat en medicina casolana. Potser el cas més conegut entre nosaltres era la utilització del llí o gra de llinossa (*Linum ussitisissimum*). La llavor del llí es deixava en remull en aigua durant un cert nombre d'hores, i al capdavall hom es prenia l'aigua i fins les llavors, a fi de guarir el restreyniment. És encara un remei força utilitzat i d'eficàcia més que demostrada.

D. REMEIS FITOTERÀPICS D'ÚS DIRECTE

Sota la designació de remeis fitoteràpics d'ús directe es ve a incloure tot aquell seguit de plantes remeieres que eren utilitzades per a guarir alguna afecció concreta, però sense haver de manipular-les en cap sentit. No són tampoc remeis que es donin de manera abundosa, donat que la gran majoria de les plantes medicinals precisen d'una o altra operació preparatòria.

Els remeis recollits en aquest sentit tots plegats són d'ús extern, i van dirigits bàsicament a guarir o ablanir traumatismes externs.

Potser el cas més conegut i a la vegada més il·lustratiu de l'ús directe de plantes amb virtuts curatives el tenim en l'aprofitament del làtex de la Figuera (*Ficus carica*) i de les lleterasses (*Euphorbia* sp.). Tradicionalment la gent tallava la fulla o, millor, el fruit d'una figuera, així com unes quantes lleterasses, i el làtex que brollava en el punt de tall (la popular «llet») se'l ficaven sobre les berrugues a fi i efecte

de cremar-les. A dir de la gent que ho utilitzava, és un remei força eficaç, sempre, però, que es dugués a terme seguint una «novena» (constant aquesta que se'ns repetirà sovint, i que entronca la farmacopea popular amb el bagatge esotèric de les nostres cultures).

E. ELS OLIS

Per definició un oli és un producte líquid obtingut per dissolució o extracció, que químicament pertany al grup dels glicèrids, estant constituït per àcids grassos instaurats. Des de la perspectiva que ens ocupa, olis són tots aquells productes que compleixen les propietats fins aquí comentades, i que a més, directament o a conseqüència d'alguna manipulació sustenten propietats medicinals.

L'oli per excel·lència a casa nostra és el d'oliva, no cal dir-ho. Per ell mateix l'oli té propietats medicinals, i així pràcticament arreu s'utilitzava per a guarir cremades (aplicat sobre la part afectada). Era també utilitzat per via oral com a laxant; combinat amb aigua tèbia s'administrava com a vomitiu, i també podia emprar-se contra l'estrenyiment, en forma de lavativa.

Altres vegades l'oli es combinava amb plantes medicinals, actuant com a medi dissolvent dels principis actius, i alhora com a excipient. En el cas de les terres urgellenques aquests remeis eren ben difosos, i la majoria de les vegades tenien sols possibilitat d'ús extern.

Dels diferents tipus d'olis que ha estat possible recuperar de la memòria popular tenim: l'oli d'alfals (*Medicago sativa*) i julivert (*Petroselinum hortense*), l'oli de moraduix (*Origanum majorana*), l'oli de pericó (*Hypericum perforatum*), i l'oli de barballó (*Lavandula latifolia*).

L'oli d'alfals i julivert es preparava deixant en repòs una certa quantitat d'aquestes plantes en oli, i era emprat per a curar els brians. Una forma de preparació semblant tenia l'oli de barballó, però amb la diferència que es requeria, ineludiblement, flors de la planta; s'utilitzava per a calmar els dolors reumàtics.

Per la seva banda, l'oli de pericó es feia a partir de les càpsules de l'espècie referida, les quals es disposaven en oli que es deixava reposar durant uns quants dies; era utilitzat especialment per a guarir cremades, i també per a les contusions. L'oli de pericó és encara avui dia un dels preparats de la farmacopea popular de més alta reputació a casa nostra.

L'oli de moraduix, en canvi, tenia una forma de preparació distinta al fins ara comentat. S'agafava el moraduix i es disposava en certa quantitat d'oli, ficant-ho a bullir tot plegat per espai d'uns deu minuts; el procediment doncs és semblant al d'una decocció, però emprant oli en lloc d'aigua. S'utilitzava per aguarir el «mal d'orella», sucant amb l'oli el conducte auditiu.

Al marge però dels remeis fins ara comentats, on l'oli era l'element bàsic, ens trobem amb altres on l'oli entra en combinació amb productes de naturalesa molt variada. com sigui que també en aquests casos l'oli sembla actuar com a medi dissolvent o, si més no, com a excipient, s'ha optat per incloure també aquests remeis dins l'apartat que analitzem.

Un exemple el tindriem per cas en la mescla d'oli i vi (a raó de meitat i meitat de cada component), que era emprat per a eliminar cucs intestinals, administrant en dejú una cullerada de la solució. Un remei per a evitar que les cremades es butllofin es confeccionava a partir de xocolata (mastegada i disposada sobre la cremada), oli i sal..., i així moltes altres variants.

Combinant sofre i oli tot fent boles, s'administrava a certs animals domèstics (cas p. ex. dels gossos) per a matar-los els paràsits intestinals; la mateixa mescla usada tòpicament era un remei per a la sarna.

F. ELS SÈUS

Un sèu és un greix sòlid obtingut per fusió dels teixits adiposos del bestiar. Químicament es tracta, per igual que els olis, de glicèrids, però formats per àcids grassos saturats. En farmacopea popular el

greix animal més utilitzat era el de porc, que s'aplicava directament o combinat amb altres substàncies. Tenia generalment possibilitats d'ús extern, i molt rarament s'administrava per via interna.

Del sagí del porc s'obtenia el llard dolç. El sagí, trossejat i ficat en una cassola al foc acabava per esdevindre com una pasta oliosa. Es treia aleshores del foc i es deixava reposar fins quedar pres, producte conegut com a llard dolç. Aquest, aplicat sobre grans, furóncols, etc., els feia madurar.

El més habitual però era combinar el llard dolç amb altres substàncies, i al respecte tenim un cas ben il·lustratiu en el guariment del que la veu popular anomena «ovelles enfelades» (un cas de parasitosi hepàtica als conductes biliars). Amb llard dolç i estalzi (carbonissa que es forma a les xemeneies) es feien boles que es donaven a menjar a l'ovella; després se li feia beure 1/4 de litre de vi. La teràpia —dràstica potser però efectiva, a dir de la gent que la practicava— era completada tot mantenint l'ovella al corral i donant-li sols menjar sec.

Trobem també que el llard dolç era combinat amb vegetals; així, un tros de ceba escalivada mesclada amb llard era un remei per a desinfectar ferides, per a fer madurar grans o també per a calmar les molèsties de contusions, en ficar-lo sobre la part del cos corresponent.

D'altres vegades el llard era combinat amb plantes en fresc. Tenim per cas que agafant una fulla de panadella (*Rumex pulcher*) a la que s'extreia l'epidermis i que s'untava amb llard dolç, era emprat per a la desinfecció de ferides, tot fent fregues sobre les mateixes. Acabada l'operació es sucava la ferida amb llard i es tapava amb una bena.

En ocasions el llard venia a combinar-se amb més substàncies; per exemple, la verbena (*Verbena officinalis*), ben picada, amb llard i un ou, servia per a fer una mena de truita, que disposada sobre les gleves de sang d'algun cop o pessic (les populars «senyorettes» o «mules»), ajudava a fer-les desaparèixer.

Advertir finalment que tot i que el greix de porc era el més utilitzat, també tenia aplicació en medicina casolana el greix de serp blanca (*Elaphe scalaris*). Era emprat poc freqüentment, i no poques vegades el seu ús venia a cenyir-se, curiosament, a cercles poblacionals ben delimitats. Era indicat per a guarir cops, ferides, o també per a extreure espines o punxes que s'havien clavats fortament en la carn.

G. LES TINTURES

Una tintura és una solució obtinguda deixant en remull dins alcohol una planta determinada, fresca o seca i triturada, per espai d'alguns dies. Acabat el procés d'elaboració es filtra, aplicant-se externament, o bé internament però diluïda.

Les distintes tintures recollides en terres de l'Urgell s'elaboraven de manera semblant, i sempre s'aplicaven externament, no coneixent cap cas que existís possibilitat d'ús intern. Es destinaven a guarir contusions, dolors reumàtics o afeccions bronco-pulmonars.

Una tintura per a contusions s'obtenia ficant romaní (*Rosmarinus officinalis*), pi (*Pinus* sp.) (els brots) i camamilla (*Matricaria recutita*) (les flors) a macerar en alcohol. S'utilitzava fent fregues amb la tintura sobre la part del cos afectada.

Una tintura semblant, però indicada a més de per a contusions per a dolors reumàtics, la recollim a la Ribera del Sió, on encara avui en dia hi ha qui la utilitza sovint. Es feia a partir de les flors de timó (*Thymus vulgaris*), sàlvia (*Salvia officinalis*) i una planta de la família de les Compostes mal anomenada «àrnica» (*Inula* sp. *montana*)², les quals es ficaven a macerar en alcohol per espai de nou dies. Un cop filtrada s'aplicava la solució sobre la part contusionada o sobre el lloc del cos afectat pel dolor, tot fent fregues.

Coneixem també el cas d'una tintura indicada per a guarir constipats. S'obtenia macerant en alcohol dues plantes: romaní (*Rosmarinus officinalis*) i barballó (*Lavandula latifolia*), per espai de nou dies. Amb ella es feien fregues sobre el pit i espatlla, contribuint —a dir de la gent que la coneixia— a alleugerir el dolor del pit i, a la vegada, a guarir el constipat (cal pensar en aquest cas en una acció interna

de la tintura per inhalació, semblantment a la portada a terme per certs medicaments actuals amb idèntica forma d'aplicació).

H. EL POLS

En fitoteràpia se'n diu pols a les plantes remeieres seques i triturades que es prenen directament o bé mesclades amb aliment, a fi d'aconseguir algun efecte terapèutic concret. Per extensió, ara i aquí, venim a anomenar també pols a tot producte de variada naturalesa que, reduït a polsim per trituració, tingui propietats medicinals. No són de cap de les maneres remeis que sovintegin en terres de l'Urgell.

Potser el cas més curiós que ha estat possible de trobar fa referència a la curació d'una dolència dels animals domèstics coneguda com el «tel als ulls» (possiblement una queratitis). S'agafaven un os de sípia (*Sepia officinalis*) i es raspava fins reduir-lo a pols, el qual es disposava en un canutet de canya amb el qual es bufava el polsim dins l'ull de l'animal. Era un tractament que es portava a terme durant tres o quatre dies.

I. ELS XAROPS

Xarop és, per definició, tota solució espessa, de major o menor viscositat, de sucre en aigua, a la qual ordinàriament s'afegeixen altres productes, normalment també líquids.

Com passa en altres grups de remeis populars fins aquí analitzats, tampoc els xarops tenien gran difusió dins l'àmbit territorial que ens ocupa, i els exemples que s'han pogut recollir són molt migrats. Evidenciar en tot cas que la forma habitual de preparar els xarops era sempre molt semblant, i s'administrava per via oral.

A tall d'exemple podem citar el que hem vingut a batejar com a xarop de crespinell. Aquest xarop es feia agafant cert volum d'aigua en el què es dissolia sucre fins aconseguir la saturació. Dins el líquid s'hi ficava una certa quantitat de crespinell (*Sedum sediforme*) i es deixava en repòs nou dies a sol i serena (altre cop ens torna a sortir la imatge de la «novena»). Passat aquest temps podia administrar-se ja el preparat, a raó d'una cullerada per dia, sempre en dejú. Estava indicat per aquelles persones amb dificultat per a orinar.

J. ELS CATAPLASMES I LES COMPRESSES

Hom anomena cataplasma tot un seguit de preparats diversos, els quals tenen en comú un fet bàsic: que s'apliquen directament sobre la pell, interposats entre dues gasses o graps. A més a més, però no de manera obligada, acostumen a retenir una gran quantitat de calor humida, i solen ser de composició mucilaginosa.

És doncs una divisió sorgida, potser més que per la forma de preparació, pel mode com s'apliquen. Els productes utilitzats per a cataplasmes són també de naturalesa molt variada.

Gran part dels cataplasmes utilitzats en terres urgellenques deriven d'herbes remeieres sotmeses a una infusió o decocció, com ja ha estat comentat en l'apartat corresponent. Un cop feta la infusió o decocció se separen les plantes, es disposen entre gasses o draps, i s'apliquen sobre la part afectada. Així tenim, com a bons exemples, que la decocció de fulles tendres de card marià (*Sylibum marianus*), en forma de cataplasma, és indicat per a tallar hemorràgies externes; el cataplasma d'espernellac (*Santolina chamecyparissus*) s'empra per a curar torcedures de peu, en tant que el malví (*Althea officinalis*) es recomana per a tot tipus de contusió, el de saüc (*Sambucus nigra*) s'utilitzava per a rebaixar inflamacions..., o el de romaní (*Rosmarinus officinalis*) per a desinfectar ferides.

En certes ocasions, en els cataplasmes hi participen, al marge de l'herba remeiera corresponent, al-

tres components. Un cas el tenim en l'alfals (*Medicago sativa*) que aixafat i amassat en aigua, juntament amb sal, era indicat per a guarir cascats.

Els cataplasmes admeteixen a més una gran versatilitat, i no sempre es confeccionaven a partir d'herbes medicinals, sinó que podien intervenir-hi altres productes. Per exemple, la cendra recollida de sota les brases, calenta encara, i ficada entre dos draps era utilitzada per a guarir els «mals de coll» (generalment amigdalitis).

Les compreses per la seva banda eren draps sucats en un líquid amb propietats terapèutiques, que es col·locaven sobre la part del cos que sustentava la lesió. Com també s'ha dit a l'apartat corresponent, la solució amb què es mullava el drap procedia en general d'una infusió o decocció d'herbes remeieres. En altres ocasions per contra no era així, i un cas ben il·lustratiu el tenim en un remei popular per a baixar la febre, confeccionat a partir d'aigua i vinagre (aquest en alta proporció). Amb aquest líquid es sucava un drap, que venia a ficar-se sobre el front del pacient i també en els canells; quan el drap era eixut es tornava a repetir l'operació comentada, quantes vegades fos necessari...

K. ELS SAUMELLS

Se'n diu saumell al fum aromàtic que produeix una matèria aromàtica que es disposava en el foc. Ara i aquí fem valer el mateix nom per a referir-nos al fum que desprèn un producte determinat ficat al foc, i que té propietats medicinals. Tampoc en aquest cas són remeis que tinguin una gran profusió, però que malgrat tot cal no passar per alt.

El cas més conegut i alhora sorprenent és la utilització de l'herba queixalera (*Hyosciamus niger*), la qual té uns fruits que recorden queixals, i que algunes poques persones a l'Urgell indiquem com a vàlids per a guarir el mal de queixals³. Els fruits en qüestió, ficats sobre les brases, i fent que el fum et toqués els queixals malaltissos venia a curar-los (matava el «cuc o corcó del queixal» segons diu la gent que ha vingut a conèixer el remei directament).

Un altre cas curiós el tenim en l'oli d'oliva, que en ser llençat sobre les brases, el fum que es desprèn venia indicat per a la desinfecció de ferides.

L. LES POMADES

Una pomada és un preparat semisòlid de consistència tova, destinat a ser estès damunt la pell amb una finalitat terapèutica. Correspon a un altre grup de remeis que sense ser remarcablement abundosos a la plana urgellenca tampoc escassejaven. No cal ni dir que les pomades tenien tan sols possibilitat d'ús extern.

Normalment eren confeccionades a partir d'una mescla d'oli d'oliva i cera verge, productes que conferien al preparat la típica consistència. A més contenien herbes medicinals o altres matèries amb propietats curatives. Per a la seva preparació es precisava en general de l'ús del foc.

A tall d'exemple podríem ficar el cas de la pomada de saüc (*Sambucus nigra*). En ella es barrejava mig litre de vi, i es deixava bullir fins que la mescla arribés a perdre la meitat de la quantitat inicial de líquid. Seguidament s'hi afegia la segona pela de la tija del saüc, i es portava a ebullició per espai d'uns 15 minuts. Acabada l'operació es treia el saüc, i s'afegia uns cent cinquanta grams de cera ratllada. Es deixava que tornés a bullir fins que la cera quedés desfeta. Un cop arribats a aquest punt, podia ficar-se el preparat en pots, on es guardava (la cera prenia, en refredar-se, i donava al producte la típica consistència tova).

Era aquesta una pomada emprada per a desinfectar ferides. S'estenia la pomada sobre un drap o gassa, i es disposava sobre el mal, el qual havia de quedar ben tapat per a evitar l'entrada de brutícia.

Un cas xocant, catalogable també com a pomada, ens el trobem en la preparació d'un remei per a guarir grans i furúncols, fet a partir de farina, ous i mel. Prenent un parell de rovells d'ou, ben batuts,

als que s'afegia farina, es tenia una mescla de major o menor consistència —segons la quantitat de farina afegida—. Quan la pasta estava prou remenada i era suficientment espessa s'afegia una o dues cullerades de mel. El producte quedava aleshores llest per a ser aplicat. En aquest cas, el producte espessant que normalment era cera verge passava a ser la farina, en tant la resta de components, segurament tenien sols propietats terapèutiques.

M. REMEIS MÀGICS

Inscrivim dins l'apartat de remeis màgics, tots aquells preparats de la farmacopea popular amb característiques, diguem-ne, esotèriques. En principi, tots ells semblen fruits de la superstició popular.

Considerem també només aquells remeis que sustenten una base física, deixant de banda altres procediments (cas de les oracions remeieres o de certes pràctiques de curanderisme, en què el pacient és un simple espectador).

Globalment, els que venim a catalogar com a remeis màgics es presenten molt abundantment, però són sempre de difícil recopilació, donada la reticència de la gent a exposar-los. Tots aquests remeis prenen de vegades característiques de mètode terapèutic en sentit estricte (cara a guarir alguna malaltia declarada), en tant que en altres ocasions constitueixen sistemes preventius.

Bona part dels remeis màgics recopilats en terres de l'Urgell utilitzen en solitari elements del regne animal o vegetal. Així per cas, la llengua de serp blanca (*Elaphe scalaris*) arrencada en viu, i penjada al pit d'un infant en forma d'escapulari, garanteix la naixença de les dents; o el cor d'una oreneta (*Hirundo rustica*) obtingut també en viu, ficat en aigua, i que es fa beure a una criatura, li garanteix el manteniment de la memòria en estat adult. Com també hi ha qui assegura, que per a fer marxar els cucs intestinals de la canalla joveneta és suficient penjar-los al coll una mena de rosari fet amb un cordill, amb dotze o quinze alls enfilats...

En altres ocasions, el que venim a anomenar remeis màgics combinen elements animals i vegetals. Així, un pam de serp blanca (*Elaphe scalaris*), ruda (*Ruta chalepensis*) i cicuta (terme popular per a referir-se a una umbel·lífera que no hem pogut confirmar directament), tot plegat bullit en un litre d'oli, i aplicat el producte sobre articulacions o humors, ajuda a eliminar l'excés de líquid corporal, els dolors o les inflamacions.

Fixem-nos que en tots aquests casos —i molts d'altres que podríem anomenar— la forma d'administrar el remei i, especialment, els elements utilitzats en la confecció del mateix, sustenten sempre una alta significació cultural (la serp, la ruda...), que potser caldria entendre com a reminiscències atàviques de pràctiques paganes. Ben mirat, recorden extraordinàriament bé els rites animistes de certes cultures arreu del món (cas d'algunes ètnies africanes o sud-americanes).

Trobem també que en no poques vegades, el guariment d'alguna afecció, o prevenció de la mateixa, implicava l'ús d'algun material a mode d'amulet. No cal doncs extranyar-se de què els queixals de porc portats a la butxaca fossin utilitzats contra el mal de queixals, el mateix que les ooteques del pregadéu (*Mantis religiosa*)⁴. Com també un trosset de panical (*Eryngium campestre*) assegurem que és un dels millors remeis per a no escaldar-se.

En no poques vegades els remeis de naturalesa màgica eren un joc d'analogies. Així, per a treure's les berruques s'agafaven gal·les⁵ tendres que es ficaven sobre la berruga durant nou dies, al final dels quals la berruga desapareixia. La cosa podia complicar-se fins el punt que agafant una fulla d'alzina «berruguera», amb tantes «berrugues» com tingues el cos del pacient, i ficada sota una pedra que no s'aixequés mai més, les berrugues desapareixien (entenem que l'anomenada alzina «berruguera» és en aquest cas una alzina normal i corrent, les fulles de la qual estan afectades per cecidis provocats per un himenòpter del gènere *Plagiotrochus*).

I també, en una última versió, trobem alguns remeis màgics que, a banda de l'operació suposadament terapèutica, eren acompanyats de la corresponent oració remeiera, d'obligat compliment.

AGRAÏMENTS

Al Josep Giribert, per la seva bona traça com a dibuixant i, per saber fer de l'amistat un art. A l'Agustí López, autèntic bufavorats de cultura popular... I també a la Laura Calvet, per la seva amabilitat, com ja ve essent normal.

NOTES:

1. A l'Urgell la gent anomena espígol al que en realitat és barballó, espècie morfològicament molt semblant i per tant de fàcil confusió. L'autèntic espígol (*Lavandula spica*) el podem trobar a casa nostra a partir de les primeres estribacions prepirinenques.
2. La veritable àrnica (*Arnica montana*) no es fa a casa nostra, poguent-la trobar al Pirineu. És una planta de virtuts medicinals reconegudes, essent emprada per a guarir cops. La semblança morfològica entre les dues espècies considerades justificaria l'analogia terminològica.
3. Segurament, aquesta analogia és fruit de la teoria del signe, creença molt difosa en altres temps i segons la qual la forma d'un vegetal ens indicava la part del cos que podia guarir.
4. Coberta coriàcia que protegeix els ous de certs insectes; es troba dividida en compartiments segons el nombre d'ous que conté.
5. Hipertrofia d'un teixit vegetal produïda en general per paràsits, però també per agents físics o químics.

GLOSSARI

AMIGDALITIS: Inflamació de les amígdals.

CARMINATIU: Producte que evita les flatositats, o n'afavoreix l'expulsió.

CONJUNTIVITIS: Inflamació de la conjuntiva.

DIGESTIU: Que ajuda a la digestió.

DIURÈTIC: Que activa l'eliminació de l'orina.

HIPOTENSOR: Que fa baixar la pressió sanguínia.

LAXANT: Producte que provoca l'evacuació intestinal de forma natural, sense induir diarrea.

VERMÍFUG: Producte que té la propietat de matar els cucs intestinals.

VULNERARI: Producte emprat per a curar llagues i ferides.